

О.Є. Дуда*

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНО-АКТИВНИХ ОБ'ЄКТІВ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Науково-технічний та соціально-економічний прогрес створили особливий вид товарного виробництва, при якому об'єктом купівлі-продажу постає не звичайний, усім відомий товар із матеріальною основою, а цілком новий, суто інтелектуальний продукт нематеріального характеру, — нематеріальний актив, що виступає у вигляді прав на товарні знаки, програми для ЕОМ, патентів на винаходи, корисні моделі та промислові зразки, свідоцтв на раціоналізаторські пропозиції, “ноу-хау”, “гудвіл” та інші.

До нематеріальних активів належать об'єкти, що відповідають таким вимогам, як відсутність матеріально-речовинної (фізичної) структури; здатність принести підприємству економічні або соціальні вигоди у майбутньому (позитивний ефект); можливість їх ідентифікації (виділення) підприємством від іншого майна; практичне використання при виготовленні продукції, виконанні робіт або наданні послуг; довготривале використання (понад 12 місяців постіль); наявність належного оформлення документів, що підтверджують існування самого активу та виключних прав на результати інтелектуальної діяльності (патенти, свідоцтва та ін.); можливість відчуженості, тобто передачі у власність іншій особі.

Використання нематеріальних активів в економічному обороті забезпечує можливість зміни структури виробничого капіталу підприємства за рахунок збільшення їх частки у вартості нової продукції і послуг, збільшуючи їх наукомісткість і, відповідно, конкурентоздатність.

Тому дослідження властивостей цих принципово нових товарів, своєрідності процесів їх розробки, виробництва, розповсюдження, використання та обслуговування вимагає проведення глибоких комплексних досліджень. Останні вкрай необхідні, оскільки у високій ефективності нематеріальних об'єктів постійно переконаються практично всі суб'єкти ринкових відносин.

Ефективність використання нематеріальних об'єктів була б значно вищою, якби вони в повній мірі були включені в загальну систему управління підприємствами, як і матеріальні активи. Сьогодні практично відсутнє позитивне вирішення таких ключових питань управління нематеріальними об'єктами як визначення їх складу і вартості, поділ на активні і пасивні елементи, напрямків їх впливу на економіку підприємства, методів виявлення резервів покращення використання, способів захищеності прав підприємств та методології стратегічного планування.

Все це призводить до багатьох негативних наслідків:

- права на значну частину нематеріальних об'єктів не оформляються, і їх вартість не відображається у фінансовій звітності;
- значна частина наявних об'єктів інтелектуальної власності взагалі не функціонує на підприємствах;
- скорочується період використання згаданих об'єктів, що функціонують на підприємстві;
- інтенсивність використання багатьох нематеріальних об'єктів занижена;
- науково-технічний та соціально-економічний рівень багатьох використаних нематеріальних об'єктів не відповідає сучасним вимогам.

Унаслідок цього прями економічні втрати підприємств надзвичайно великі, а нематеріальні об'єкти не стали ще в господарській практиці повноправними товарами. Це особливо стосується винаходів і раціоналізаторських пропозицій.

За останні роки проблема покращення використання нематеріальних об'єктів привернула увагу багатьох вчених та спеціалістів. Так, питання актуальності використання та визначення вартості різних нематеріальних об'єктів розглянуті в роботах Н. Бакастова, В. Ващука, М. Гаялтича, П. Крайнева, О. Святоцького, Л. Цітовича та інших авторів.

Об'єктивну необхідність і доцільність подальшої інтелектуалізації виробництва та охорони промислової власності розглянуто та обґрунтовано в працях Г. Андрущука, О. Бачуна, Й. Бобровски, В. Гривнака, В. Жарова, А. Залесова, М. Паладія, О. Підпригори та ін¹.

Однак, через багатоаспектність проблеми дослідження не всі її питання вичерпно досліджені та відображені в наукових працях. Так, не повністю вивчені фактори, які впливають на фактори та джерела створення об'єктів інтелектуальної власності, галузеві особливості, напрямки і тенденції розвитку інноваційно-активних нематеріальних об'єктів, проблеми вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення процесу управління згаданими об'єктами тощо.

Не знайшли єдиного методологічного вирішення питання економічного аналізу госпрозрахункової ефективності плодів інтелектуальної діяльності, їх впливу на кінцеві показники виробництва. Особливо актуальними постають питання вдосконалення системи планового управління технічною творчістю на науковій основі, підвищення її соціально-економічного значення. Це, з одного боку, ускладнює вдосконалення самої системи стимулювання творчої діяльності, а з іншого — знижує ефективність використання її плодів².

Метою цього дослідження є визначення та аналіз тенденцій і особливостей розвитку науково-технічної інтелектуальної діяльності виробничих колективів у ринкових умовах, і на цій основі — розробка шляхів удосконалення організаційного механізму управління нею для забезпечення прибутковості підприємств.

Дослідження тематики матеріалізованих продуктів інтелектуальної діяльності — винаходів та раціоналізаторських пропозицій, проведені автором на підприємствах машинобудівної, легкої та харчової промисловості показали, що їх вплив на виробничу діяльність здійснюється за трьома основними напрямками³.

До першого напрямку належать технічні новинки, які підвищують технічний рівень виробництва, до другого — пропозиції, що покращують споживчий рівень продукції, і до третього — нововведення, спрямовані на вдосконалення виробничої інфраструктури підприємства.

В основу такої класифікації покладено відмінність сфер, виникнення економічного чи іншого позитивного ефекту від використання досліджуваних об'єктів.

Результати даного дослідження показали, що для повної класифікації технічних новинок, кожний із згаданих напрямків їх розвитку доцільно розподілити за спорідненістю тематики на комплексні групи та підгрупи.

Зокрема, об'єкти науково-технічної творчості, визначені нами як ті, що належать до першого напрямку — підвищення технічного рівня виробництва, за спорідненістю тематики доцільно умовно розділити на чотири комплексні групи, які спрямовані на:

¹ Азимов Ч.Н. Основы патентного права Украины. — Харьков: Основа, 1994; Волдайцев С.В. Оценка бизнеса и инновации — М.: ННД "Филинг", 1997; Зинов В.Г. Включение интеллектуальной собственности в хозяйственный оборот // Патенты и лицензии. — 1996. — № 4; Мироненко Н.М., Карпенко О.Д. До питання про ефективність законодавства у сфері інтелектуальної власності // Правова держава. — 1995. — Вип. 6.

² Дубинський М.І. Огляд законодавства в сфері інтелектуальної власності та практики його застосування в Україні // Адвокат. — 1996. — № 3. — С. 12.

³ Статистичні дані Тернопільської обласної ради Товариства винахідників і раціоналізаторів України за 1995 — 2004 рр. — С. 45.

- вдосконалення (або створення) знарядь праці;
- вдосконалення (або створення) предметів праці;
- вдосконалення технологічних процесів;
- підвищення рівня організації та культури праці.

Вивчення тенденцій розвитку і тематичної спрямованості винаходів і раціоналізаторських пропозицій на підприємствах Тернопільської області за 1995-2004 р.р. показало, що питома вага пропозицій, які вдосконалюють знаряддя праці, в загальному обсязі всіх використаних новинок за різними галузями промисловості далеко не однакова. Згадані новинки найбільш розповсюджені в легкій промисловості, де їх обсяг складає від 56,4 до 67,8 % за величиною досягнутого річного економічного ефекту.

Неоднакова значимість винаходів і раціоналізаторських пропозицій окремих груп у різних галузях промисловості, перш за все, обумовлена технічною озброєністю підприємств, а також їх окремими цехів і дільниць. Наприклад, на машинобудівних підприємствах технічні новинки, що вдосконалюють знаряддя праці, найбільш розповсюджені в гальванічних цехах, де їх питома вага сягає 65,4 % — 78,8 %. В той же час аналогічні технічні рішення в механічних цехах становлять лише 9,8 % — 22,6 % від загальної кількості впроваджених пропозицій. Те саме можна відзначити і щодо економічної ефективності. Аналіз економічного ефекту показує, що в механічних цехах домінують малоефективні технічні вдосконалення окремих пристосувань, інструментів, тощо. Відповідно й частка річного економічного ефекту складає 7,3 % — 18,2 % від сумарного річного економічного ефекту.

Технічні новинки, спрямовані на вдосконалення предметів праці, визначені нами як ті, що належать до другої комплексної групи. До них належать пропозиції, що зменшують матеріаломісткість продукції, передбачають заміну дорогих та дефіцитних матеріалів, застосування нових композиційних компонентів, а також спрямовані на економію різних видів енергії, тощо. Вказані новинки забезпечують економію матеріальних та енергетичних ресурсів і характеризуються чітко вираженими галузевими особливостями. Наприклад, в машинобудуванні вони найбільш розповсюджені в основних цехах, де за кількістю становлять 7,4 % — 9,1 % від усіх використаних пропозицій на підприємствах. Згадані нововведення досить рідко трапляються в харчовій промисловості, де становлять до 2,3 % від загальної кількості використаних винаходів і рацпропозицій. Це пояснюється специфікою виробництва, де будь-яка заміна складу матеріалів або сировини пов'язана з проведенням великого обсягу науково-дослідних робіт, тривалими випробуваннями, обов'язковою відповідністю технічним умовам та узгодженням з різними інстанціями.

До третьої комплексної групи винаходів і рацпропозицій належать нововведення, що забезпечують вдосконалення технологічних процесів, прийомів і способів виготовлення продукції. Їх використання сприяє зниженню собівартості товарів і послуг за рахунок економії живої праці при їх виготовленні.

До четвертої комплексної групи технічних новинок належать ті, що спрямовані на удосконалення організації та покращення охорони праці, її оптимальної спеціалізації та індустріалізації, підвищення рівня техніки безпеки і культури праці. Це, перш за все, технічні новинки, спрямовані на механізацію важких ручних робіт, технологічних операцій зі шкідливими умовами праці, підвищення гігієни та безпеки робіт, естетизації робочих місць, малої механізації додаткових операцій, комп'ютеризації виробництва, тощо.

Далі перейдемо до розгляду технічних новинок, які трапляються у сфері виробництва і за функціональними ознаками належать до другого напрямку — підвищення споживчого рівня продукції.

Винаходи і раціоналізаторські пропозиції даної тематичної спрямованості доцільно поділити на п'ять комплексних груп:

- покращення техніко-експлуатаційних параметрів і властивостей;

- підвищення надійності і довговічності продукції;
- покращення естетичних і ергономічних характеристик;
- підвищення рівня патентної чистоти і уніфікації;
- покращення технологічних та економічних характеристик.

Ми виходили з того, що вибрати узагальнений критерій технічних, технологічних та інших споживчих характеристик продукції, що випускається, неможливо не лише для виробів різних у галузях промисловості, але й усередині окремої галузі чи підприємства. Наприклад, для окремих видів продукції машинобудування такими показниками можуть бути досягнута швидкість, потужність на одиницю маси, продуктивність, вантажопідйомність, точність та інші властивості. Вказані окремі характеристики відображають якусь одну сторону виробу, а їх сукупність показує рівень його якості в цілому. Зокрема, рівень якості продукції — відносна характеристика певної сукупності досягнутих показників порівняно з відповідними базовими показниками.

Продукція різних галузей промисловості, як уже зазначалось, має своєрідні споживчі властивості, які відображають її якість; наприклад, смакові — у харчовій промисловості, гігієнічні — у легкій і т. д.

Незалежно від галузі, промислова продукція підвищеної якості, насамперед, забезпечує отримання певного економічного ефекту у споживчій сфері. Наприклад, технологічне обладнання з покращеними технічними параметрами знижує витрати праці безпосередньо при виконанні відповідних робіт (операцій) у споживачів. Підвищення гігієнічних властивостей певних видів продукції легкої промисловості характеризується соціальною ефективністю, що виникає у сфері її споживання.

До другої комплексної групи винаходів і рацпропозицій, що підвищують споживчий рівень продукції, належать пропозиції, які покращують її надійність і довговічність. Такі пропозиції здебільшого трапляються на підприємствах і об'єднаннях машинобудівної галузі. Вони спрямовані на покращення зберігання та довговічності машин і обладнання, їх ремонтпридатності, що забезпечує зниження затрат праці при експлуатації продукції у сфері її споживання.

До третьої комплексної групи пропозицій другого напрямку належать винаходи і рацпропозиції, спрямовані на покращення естетичних і ергономічних характеристик продукції, зокрема, покращення товарного вигляду, зручності в роботі, зменшення шуму, комфортабельність, гармонійність, ін. Такі пропозиції притаманні здебільшого продукції машинобудування і частково легкої промисловості, а їх використання має, перш за все, соціальну значимість у сфері експлуатації і не впливає суттєво на величину річного економічного ефекту.

До четвертої комплексної групи винаходів (рацпропозицій), вказаного напрямку, належать нововведення, які покращують її технологічні та економічні показники, сприяють зменшенню трудомісткості та матеріаломісткості цієї продукції за рахунок раціоналізації конструкцій і спрямовані на зниження затрат при виготовленні або експлуатації продукції.

До п'ятої комплексної групи новинок даного напрямку належать винаходи і рацпропозиції, спрямовані на забезпечення підвищення рівня стандартизації й уніфікації продукції, її конструктивної повторюваності та патентної чистоти.

Тому використання вищезазначених технічних новинок забезпечує отримання економічного та соціального ефекту як у сфері виробництва, так і експлуатації продукції.

Вивчення тематичної спрямованості та ефективності технічних новинок показує, що питома вага п'яти комплексних груп пропозицій, спрямованих на підвищення споживчого рівня продукції не однакова на підприємствах різних галузей промисловості. За кількістю впроваджених новинок вказані пропозиції становлять на машинобудівних підприємствах близько 11,3 % — 23,5 %, в об'єднаннях легкої промисловості до 7,7 %, на підприємствах харчової промисловості — до 6,4 % від їх загальної кількості. Аналогічна картина спостерігається при співставленні величин річного економічного ефекту від використання згаданих вище пропозицій. Так, на машинобудівних

підприємствах у структурі сумарного економічного ефекту від усіх використаних винаходів і рацпропозицій частка розглянутих технічних нововведень становить 12,8 — 18,9 %, в об'єднаннях легкої промисловості — до 5,8 %, на харчових підприємствах — до 4,2 %.

В процесі дослідження на підприємствах машинобудівної, легкої та харчової галузей промисловості, зустрічалась певна кількість технічних новинок, пов'язаних з основними і допоміжними виробничими процесами та їх обслуговуванням. Вони визначені нами як ті, що належать до третього напрямку тематики винаходів і рацпропозицій — покращення технічного обслуговування виробництва. Технічні новинки даного напрямку доцільно поділити на три комплексні групи:

- індустріалізація складського обслуговування;
- покращення транспортного обслуговування;
- удосконалення інших видів обслуговування.

В комплексну групу пропозицій (індустріалізація складського обслуговування) включені винаходи і пропозиції, застосування яких спрямоване на реконструкцію під'їзних шляхів і споруд, механізацію вантажно-розвантажувальних робіт через механізовані засоби. До таких належать: крани, підйомники, різноманітна тара, траверзи, кондуктори тощо. До другої комплексної групи (покращення транспортного обслуговування) належать технічні нововведення, які вдосконалюють технологію транспортних перевезень, вибір найбільш раціональних транспортних засобів. Сюди віднесено транспортери та різні конвеєри, платформи, контейнери та засоби рухомого складу.

До третьої комплексної групи (удосконалення технічного обслуговування виробництва) належать винаходи і рацпропозиції з механізації очисних, прибиральних та аналогічних робіт, а також з оптимізації контролю виробничих процесів. Прикладом подібних новинок є пропозиції з очищення залізничних під'їзних шляхів, вагонів, цистерн, прибиранню цехів та заводських територій, зменшення забруднення навколишнього середовища, створення конструкцій нових пристроїв і т.д.

В структурі технічної творчості значимість вказаних технічних нововведень є неоднаковою в різних галузях промисловості. Найбільш суттєвою є їх питома вага в об'єднаннях харчової промисловості — 32,4 % від загальної кількості впроваджених пропозицій і близько 30 % від величини сумарного річного економічного ефекту.

Внаслідок проведених автором досліджень встановлено, що незважаючи на широту тематики і відмінності характеру взаємозв'язків з виробництвом, винаходи і рацпропозиції, спрямовані на удосконалення технічного обслуговування, забезпечують зниження як одноразових, так і поточних затрат у сфері виробництва продукції.

Наведена класифікація використаних на підприємствах винаходів і рацпропозицій показує, що згадані технічні новинки фактично охоплюють усі сторони виробничої діяльності і залежно від тематичної спрямованості забезпечують отримання позитивного ефекту у сфері виробництва або споживання продукції.

Вивчення різних структурних співвідношень окремих комплексних груп винаходів і рацпропозицій дозволяє виявляти найбільш "вузькі місця" в окремих ланках галузевих виробництв та отримати базові напрямки цілеспрямованого планування робіт галузевих науково-дослідних і конструкторсько-технологічних організацій, а також економічних і технічних служб підприємств. Наведені результати свідчать про різні співвідношення технічної оснащеності окремих ланок виробництва і дозволяють визначити першочергові задачі його технічного переозброєння відповідно до вимог часу.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою економічної кібернетики
Тернопільського державного технічного університету
(протокол № 4 від 20 жовтня 2005 року)*

